

Despre disidența tacită și tămăduirea memoriei: jurnalul Doinei Cornea

Lector dr. Livia Iacob
Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași

Abstract: *The present study takes into account the Romanian journal as a starting point in order to analyze the memory of a period in Romanian recent history known as one defined by totalitarianism. The author is interested in Doina Cornea's latest book, Jurnal. Ultimele caiete, which was published with the help of Memorialul Sighet. Centrul Internațional de Studii asupra comunismului and therefore became a symbol of the silent way in which a representative figure of Romanian intelligentsia chose to assume her position as a dissident.*

Key-words: *journal, biography, dissident, totalitarianism, rewriting and rethinking history.*

În 2009, Editura Fundației Academiei Civice alături de Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului editau, într-un format reunind 288 de pagini, notele de jurnal din perioada 1988-1989 ale Doinei Cornea. În momentul în care scrie acest jurnal Doina Cornea, fenomenul care stârnise valuri succesive de interes în mediile occidentale și în lumea științifică americană (să-l denumim, generic, printr-o sintagmă care, dacă nu îl cuprinde în întregime, cel puțin îl onorează prin clarificările aduse în raport cu terminologia aferentă, și anume *literatura biograficului*) își consumase deja gloria efemeră, chiar dacă încă nu își epuizase resursele. În spațiul cercetării românești însă, deși se invocaseră, încă din perioada interbelică, modernismul și necesitatea apariției unei literaturi subiective genuine, deși se vorbise mult despre valențele plurisemantice ale literaturii confesive, despre jurnal ca expresie scripturală a eului sau despre memorialistica de călătorie înțeleasă ca modalitate de relaționare cu alteritatea, o cercetare amplă care să fi ajuns la performanța unei taxonomii a genului se lăsa așteptată.

Momentul, așadar, care-i face, cu adevărat, dreptate genului și în literatura română de specialitate avea să coincidă cu cel al maximei libertăți de subiecte, stiluri și interpretări, posibil datorită anului de grație 1989; avea să coincidă, altfel spus, pentru a închide bucla demonstrației, cu momentul producerii *Ultimelor caiete* ce devin, din acest punct de vedere, o scriere emblematică pentru ceea ce Linda Hutcheon numea *postmodernismul estic*, unul care operează prin concepte precum *rethinking* or *rewriting history*. În fond, tot despre o rescriere a istoriei, chiar dacă personale, de familie și, prin extensie voluntară, de etnie, apoi de neam este vorba și în jurnalul de față. Elipsa de până atunci e înlocuită de salutare analize, într-un număr suficient pentru a fi luat în seamă de istoria recentă a literaturii. Începând cu data mai sus-amintită, posibilitatea de a gestiona limbajul și formele de expresie a conștiinței fără frica ori mânați de nevoia de a răspunde cenzurii reprezenta pentru scriitorii/criticii/istoricii literari (în prezent, și pentru teoreticieni) aparținând unor generații diferite un impuls creator salutar și îi provoacă să regândească, să rescrie, să tematizeze istoria/istoriile din spatele închisorilor comuniste. Căci tot un tip de închisoare este actualizat și în jurnalul de față: cea a arestului forțat, ale cărui măsură și efecte pot fi apreciate prin raportarea directă la situații existențiale dramatice, cum ar fi tăierea telefonului și lipsa de acces la orice informații a familiei Iuhas-Cornea, în condițiile în care soțul acesteia suferise un infarct și nu se putea deplasa, iar mama ei era paralizată și grav bolnavă.

Cu privire la domeniul memorialisticii, un cuvânt greu de spus în mediile occidentale l-au avut teoreticienii literaturii, din rândul cărora adesea sunt invocați Gérard Genette, Jean-Claude Bonnet sau autorul *Pactului autobiografic* și al volumului *Je est un autre*, Philippe Lejeune, care coordonează chiar o asociație ce se ocupă de autobiografie și de patrimoniul autobiografic, constatând că, în Franța anilor 90, aproximativ trei milioane de francezi țineau un jurnal intim sau cochetau cu memorialistica. În apropierea modelului cultural francez trebuie situate și rădăcinile preocupărilor criticului român Eugen Simion (*Timpul trăirii*,

timpul mărturisirii (1977) până la celebrul studiu din 1981, *Întoarcerea autorului*, și mai departe, până la *Sfidarea retoricii. Jurnal german* (1986) și *Ficțiunea jurnalului intim* (volumele I-III, 2002), *Genurile biograficului* (2002, reeditat în 2008), de vreme ce întrebarea cu ajutorul căruia el însuși își legitimează demersul s-a născut la umbra pasiunii pe care o jumătate de secol a dovedit-o față de autenticismul, practic imposibil de înseriat, din literatura lui Marcel Proust. „Cine scrie memoriile, autobiografiile, cine se exprimă în opera de confesiune: *eul profund* (*eul pur*) de care vorbesc Proust și Valéry, sau detestabilul eu biografic?”, se întreabă, evident retoric, Eugen Simion, pentru care e limpede că, într-o cultură bombardată și subminată de vizual, cum este mass-media de astăzi, e de preferat să semeni mai degrabă îndoiala decât certitudinea. În *Genurile biograficului* totuși, prin acumulări succesive, dar și segregări inevitabile, aceasta țintește spre o (im-)posibilă clasificare a genurilor literare subsumate biograficului: memoriile care comit *pactul cu istoria*; autobiografia care se dorește a fi *un contract de identitate* grație „caracterului testamentar și profetic al discursului autobiografic; romanul autobiografic; ficțiunea romanului-jurnal sau a jurnalului-roman; romanul-memorii; cartea vorbită, care încheie pactul cordialității vigilente” sau memorialul, un gen care, în tradiția românească, operează prin încălcarea și hibridizarea genurilor etc. Tot aici, se punctează cu justete că, geo-istoric, „memorialiștii apar, de obicei, după marile catastrofe ale istoriei”, iar secolul XX s-a dovedit, cum se știe, foarte rodnic din acest punct de vedere, dând la iveală „două războaie mondiale, două sisteme totalitare, un lung război rece și o serie interminabilă de revoluții care, în numele umanității, au sacrificat individul”. Evident că, o dată eliberat de sub presiunea și opresiunea istoriei, surclasându-și imediatul existențial, omul are toate motivele ca să se întoarcă în sine, găsindu-și, în scriitura despre propria lui alcătuire, rutinieră sau metafizică, resursele supraviețuirii.

Astăzi, *Ultimele caiete* oferă prilejul unei reconfortante întâlniri nu doar cu valoare documentară, textul făcând numeroase trimiteri ce pot fi supuse judecăților de natură istorică, dar și est-etică în sensul pe care-l

dădea, odinioară cu mare răsunet, Monica Lovinescu – întrucât scriitorul Doina Cornea își truchează, aici, biografia pentru a inventaria și reevalua trei epoci distincte: interbelic, comunism și postcomunism –, cât mai ales cu încărcătură emoțională, afectivă, dat fiind că aceste *Ultime caiete* se vor a fi, în primă instanță, un bilet de adio adresat de protagonista lor, ființă constant discretă, celebrității în posteritate.

Nu lipsesc implicațiile unor riguroase analize de factură morală, filozofică, estetică, religioasă. Deși sunt rare, portretele unor intelectuali români, cum ar fi cel dedicat lui Constantin Noica, a cărui carte *Devenirea întru ființă* este modelul prin excelență adoptat de autoarea jurnalului, rețin și ele atenția prin nota accentuat etică și mai puțin prin interesul antropologic. Filonul unei gândiri febrile, mereu puse la lucru, atentă la detalii, la nuanțe, la jocul de lumini și umbre din spatele aparenței cenușii pe care memoria trăitului recent o conservă încă la aproape douăzeci de ani distanță de scrierea propriu-zisă a textului, îl face pe cititor părtașul unei experiențe autentice a libertății autoasumate *malgré tout* et *malgré tous*, într-una din perioadele cele mai cumplite și înfricoșătoare ale regimului comunist. Cartea mai cuprinde o convorbire cu Doina Cornea și copiii săi, Ariadna Combes și Leontin Iuhas, moderată de Georgeta Pop, pe 16 august 2002 – și din care se pot afla numeroase detalii biografice –, dar și fotografii și anexe conținând fotocopii ale unor documente din arhiva CNCAS (scrisori personale, fișe de urmărire ale autoarei de către Securitate), precum și alte însemnări de după '89. „Fotografiile, avea să scrie Ana Blandiana, editorul volumului, în *Cuvântul* său, de la cele ale părinților și ale copilăriei, până la cele de filaj făcute de Securitate, dau o dimensiune în plus ideilor și sentimentelor transcrise cu simplitate și rigoare, iar cele câteva documente reproduse din dosarul de la CNSAS întregesc imaginea atât de friabilei și atât de rezistentei Doamne care, mai bine de un deceniu, în fața restului lumii și în fața propriei noastre istorii, ne-a ținut locul tuturor”.

Volumul pe care l-am primit grație generozității celor ce se ocupă de prezervarea Memorialului Sighet, figurând în Colecția Istorie orală cu

numărul 13, poartă următorul moto aparținându-i lui Lucian Blaga, alt mare, în fond, neînvins în totalitarismele întrupate mioritic: „Orice carte este o boală învinsă”. El este iată, o uriașă declarație de iubire filială, orientată către familia de origine, iar nu către cea dobândită la maturitate, deși aceasta din urmă nu absentează complet din rândurile cărții, e doar invocată cu suficientă detașare încât să nu se dezvolte într-o subtemă în sine. Este un veritabil *regressus ad uterum*, ale cărui motivații sunt fixate fără nici o umbră de nehotărâre: „Simt obsesiv nevoia să mă întorc în copilărie. Poate pentru a-i alunga pe milițienii și securiștii din fața casei, pentru a pune punct interogatoriilor de pe strada Traian”.

Una care începe în timpul rarelor plimbări prin cimitir, când, într-o solitudine tinzând spre sacralitate, Doina Cornea, adultul urmărit de securitate, se refugiază în intimitatea propriilor gânduri, căutând să-și redescopere eul profund, migrând, dinspre real, dinspre situarea în lume înspre eul abisal, cel care nu se lasă adulmecat, descoperit decât în inocența copilăriei. Așa se face că rânduri precum cele consemnate la Cluj, pe 6 decembrie 1988 („Zi însorită de iarnă. Îmi fac plimbarea obișnuită prin cimitir. Securiștii după mine. Încerc să-i izolez: să nu percep decât splendoarea zăpezii aninate de crengi. Perspectiva în adâncime a aleii mărginite de copacii seculari, cu crengile lor îngemănate spre vârf, formând ca niște arcade succesiv-descrescânde în depărtare...Apele azurului printre ramuri par uriașe vitralii. [...] Așa s-a alcătuit micul meu volum de versuri”), sunt în chip armonios completate de versuri precum cele ce urmează: „Tânjesec după fragede dimineți/Cu sevele lor de lumină./ Mâine..., o, mâine... Tânjesec/După acel mâine însetat de lumină”, p. 122). Pornind de la aceste plimbări, pretext, în fond narativ, de reactualizare vibrantă a unui trecut viu, purtat în memoria sufletului, interesul autoarei se deplasează dincolo de anecdotic, despărțindu-se de simplul fapt biografic consemnat cu exactitate. Căci *adevăratele personaje* care construiesc, în volumul de față, identitatea celei ce consemnează jurnalul sunt părinții, alintași Milu și Mila, modelele, cu o expresie demodat de didactică, dar cât se poate de ilustrativă, de curaj și conștiință care îl învață pe omul în

formare fundamentala lecție a vieții: aceea de a se lua în serios. Modelele care îi produc, apoi, revelații adultului, silit să adopte calea imediată a înțelegerii unei suferințe: imediate, în cazul tatălui care se sinucide, îndelungi, în cazul mamei care are nevoie de o îngrijire atentă, căci este imobilizată la pat vreme îndelungată și își pierde luciditatea. Figura paternă, pe cât de dură în procesul educațional, pe atât de dispusă la concesiile și ghidușii în momentele de vacanță, este completată în chip fericit, ba chiar, am îndrăzni să spunem, umbrită de oglinda maternă, în care adolescența, apoi tânăra și adultul combatant se privesc ori de câte ori au nevoie de o confirmare, de o reîmprospătare a forțelor sau pur și simplu spre a evada din împovărătoarele clipe de gestionare a singurătății.

Tatăl rămâne sever, dar dispus la mici complicități afective. Cel mai adesea, apropierea dintre cei doi este evidențiată prin tandrețe și prin constantul interes către latura frumos etică a alcătuirii lumii: „Mi-l reamintesc pe tata... era atât de afectat de boala mea... Nu mi-aș fi închipuit că ținea așa de mult la mine. În fiecare zi, îmi cuprindea ușurel încheietura de la mână să se asigure, în taină, că nu am mai slăbit [...] Într-o zi mi-a spus: Chiar și numai pentru această frumusețe, arătând cu mâna apusul soarelui, și tot merită să trăiești. Această frază neașteptată mi-a schimbat radical, pentru un timp, starea de spirit. ea îmi spunea că frumusețea lumii era deja o rațiune suficientă pentru a trăi în bucurie” (p. 38) sau „el m-a făcut să descopăr culorile calde ale ziniilor, armonia sunetelor muzicale [...] îmi amintesc și izbânda de-a pune în mișcare șoricelul și broscuța, două jucării mecanice pe care mi le-a adus de la București” (p. 49) sau „tata îmi culegea în fiecare seară câte o regina nopții, să o ducem mamei, că e bolnavă și îi place parfumul acestei flori. Era plin de gingășie, tata. O gingășie discretă, fără ostentație, mama n-a înțeles-o niciodată, dar nici eu, decât mai târziu” (p. 65). Chipul mamei este luminos în copilărie, asociat plimbărilor la braț prin capitală, prezenței la balurile mondene, disparițiilor misterioase la prietena din Brașov, care o înspăimântau pe copila Doina Cornea, brusc confruntată cu revelația pierderii ființei celei mai dragi, alteleori, el se asociază cu mirosuri de

plăcintă, cu izul de limonadă cu mentă sau cu prânzul liniștit, de duminică, la care toți trei membrii familiei își adună gândurile pentru a forma o ființă unică, un eu plural. Același chip însă devine dureros, iată-l iluminat prin suferință la bătrânețe, marcând dramatic destinul Doinei Cornea și pregătind-o, fără voie, pentru marea trecere: „Mă uit la mama. Azi împlinește nouăzeci de ani. [...] Surprind la ea o nevoie sporită de tandrețe, de căldură, de protecție. Îmi spune mamă, când o tratez cu duioșie. Când o neglijez, se închide în ea însăși. Cât de puține lucruri știu cu adevărat despre ea. La fel și despre tata. Misterul părinților... dureros ca o remușcare, acum, când ei nu mai sunt sau nu mai pot răspunde întrebărilor pe care li le-aș fi putut adresa la timp” (p. 49).

Dragostea filială și constanta reconstruire a sinelui prin raportarea la identitatea familială fac, apoi, posibilă chiar transgresarea limitelor temporalității, chiar și a limitelor fizice, despre care citim într-un omagiu adus lor și datat după revoluția din 89: „Azi, mama ar fi împlinit 101 ani... azi mama împlinește 101 ani, iar tata va avea în curând 110. Pe mama o vizualizez ca nou-născută, apoi ca pe un copil de un an, cu părul ei blond deschis, aproape alb [...] pe tata îl văd pe front, rănit, condus la punctul de prim ajutor; dar și ca copil de zece, unsprezece ani, elev mediu, dar jucăuș”, sublimat prin introducerea tainei, a revelației creștine la care adesea se revine în momentele de tensiune dramatică a textului, care urmează, evident, unor momente de cumpănă existențială, la care însă autoarea nu face decât în rarisime excepții referire: „Acele imagini și amintiri, povestite mie în copilărie, când mă interesam de originile mele, m-au dus, azi, la rugăciune pentru sufletele lor. Iubirea mi-a încălzit ca niciodată întreaga ființă” (pp. 138-139).

Și, într-un rafinat joc de oglinzi, pornind de la creionarea portretelor părintești, se ajunge, în fapt, la portretizarea unei epoci în integralitatea sa, a unor decenii, mai exact, de întristătoare amintire; apoi se revine, prin reversibilitate metonimică, în punctul de plecare, totul pe fondul unei subtile hermeneutici a istoriei colective împrumutând elemente preluate, nu în ultimul rând și nu fără o reală stăpânire a pârghiilor interdisciplinare,

din psihanaliză. Jurnalul consemnează și date concrete, experimentate personal, despre situația politică dificilă, greutățile venite odată cu ocupația maghiară în Transilvania și, apoi, odată cu instaurarea comunismului – noul regim politic, ce a preluat puterea în 1945, oferă o perspectivă atât de sumbră încât este simțit de Doina Cornea a se prelungi la infinit, a nu-și arăta niciodată urmele declinului. În această distopie, „abuzurile, nedreptatea – mai ales în regimul comunist – erau atât de evidente, încât lășitatea (chiar și în mintea unui copil, respectiv a unui adolescent) ar fi însemnat dezonoare... O, cât e de salutară pedagogia suferinței!”. Impresionant este modul în care autoarea înțelege ideea de rău: răul exterior nu devine superior răului interior, ambele lasă urme adânci, dar, poate paradoxal, reprezintă un imbold spre continua perfecționare spirituală: „și experiența – regretabilă – a răului a îndeplinit uneori un fel de funcție pedagogică în formarea mea”. Poate mai mult decât răul istoric, răul interior e cel care îi provoacă, retrospectiv, cele mai dureroase reamintiri.

Doina Cornea caută, apoi să producă o elevare a discursului caracteristic amintirilor, să-l intelectualizeze sau, cum îi place ei să scrie, să-l spiritualizeze prin permanente referințe filozofice, etice și estetice, dar mai ales religioase, căci invocarea, descrierea și apropierea de sacralitate și Dumnezeu sunt o constantă a *Ultimelor caiete*.

Metoda întoarcerii în timp, dincolo de posibilele modele livrești frecventate de autoare, o asiduă cititoare a literaturii franceze, dar și a lui Steinhardt sau Noica, ori a Vechiului și Noului testament, dar și o devotată ascultătoare a Europei Libere, a BBC-ului sau Vocii Americii, ipostaziate și ele drept personaje ale unei lumi în descompunere, nu dezvoltă aici nostalgii de început or sentimentalisme culpabile. E, dimpotrivă, o reușită a intrării în productivă polemică cu propria identitate, e recompunerea unui puzzle existențial complex, care face vorbire despre o personalitate alcătuită din contrarii, predispusă organic, psihic și afectiv, la lupta cu sistemul. Din acest punct de vedere, definiția pe care o dă intelectualului devine un stabil și coerent mod de înțelegere al actelor proprii: „A fi

intelectual nu înseamnă a doar a avea un important bagaj de cunoștințe și a fi priceput în a le folosi. [...] Înțeleg prin ființă spirituală acele *exigențe interioare*, valorice, constante prin care omul răspunde provocărilor realității. Doar atunci când întreaga activitate a cărturarului se organizează în funcție de aceste exigențe de adevăr, de dreptă judecată, de bine și de frumos putem vorbi de un adevărat intelectual, doar atunci se prezintă în fața noastră o conștiință, un *destin* uman” (p. 44). Iată reluat, la o altă scară, desigur, întregul demers pe care Monica Lovinescu l-a desfășurat de-a lungul mai multor decenii în Occident, sub pecetea est-eticului. În această familie de spirite, Doina Cornea îi înscrie pe Gheorghe Brătianu, Vasile Pârvan, Vasile Voiculescu, Nicolae Steinhardt, Constantin Noica, Dimitrie Gusti, Anton Dumitriu, Mihai Șora, alături de Ana Blandiana și Ileana Mălăncioiu. Tot aici trebuie încadrată și inspirata definiție pe care o dă culturii, din care repudiază, fără menajamente, dar cu explicații lucide, mare parte din artiștii români: „Cultura nu poate fi vie decât în măsura în care valorile ei sunt trăite, transformate în atitudini spirituale *manifeste* și *constante*, chiar și în cele mai potrivnice împrejurări. Artiștii, scriitorii noștri sunt, în bună parte, numai meseriași, producători iscusiți de obiecte de artizanat artistic (poezie, proză), în care nu pun nici un fel de crez, de vreme ce sunt oricând dispuși să facă concesii politicului, modei, care tot un fel de cenzură e. Paradoxal e însă faptul că aceiași scriitori se lamentează apoi că nu intră în universalitate... or, acolo nu intră decât acele opere care poartă pecetea unei creații vii” (p. 43).

În ultimă instanță, funcția jurnalului acesta, scris parcă sub pecetea inevitabilului, presimțindu-l, este una cu totul aparte, în cadrul memorialisticii cel puțin: profund umană, Doina Cornea, în momentele de criză totală a omenescului pe care le trăia în arestul său la domiciliu, într-un Cluj în care strada pe care se afla locuința sa era în permanență închisă cu semnul de circulație *Interzis* pentru lucrări de amenajare astfel încât mașinile de miliție să o poată supraveghea și fila mai cu folos, își ghidează gândurile doar sub impulsul unor spuse precum următoarele: „Am revăzut și completat aceste file tocmai în intenția de a face o mărturisire nu numai

în fața lui Dumnezeu, ci și a familiei mele, față de care adesea am greșit...
Îmi cer iertare. Îmi cer iertare” (p. 148). Ele ne fac să înțelegem că disidența
sa a fost una trăită decent și cu discreție, fără excesele patriotarde cu care
ne-a obișnuit, din nefericire, societatea românească postdecembristă. O
disidență care trebuie însă cunoscută și reliefată spre a ieși o dată pentru
totdeauna din obscuritatea acelor gesturi culturale ce riscă uneori să fie
condamnate la uitare.

Bibliografie

- Cornea, Doina, *Jurnal. Ultimele caiete*, Editura Fundația Academia Civică. centrul
Internațional de studii asupra comunismului, București, 2009.
- Hutcheon, Linda, *Politica postmodernismului*, Editura Univers, București, 1997.
- Hutcheon, Linda, *Poetica postmodernismului*, Editura Univers, București, 2002.
- Lejeune, Philippe, *Pactul autobiografic*, Editura Univers, București, 2000.
- Lejeune, Philippe, *Je est un autre, l'autobiographie de la littérature aux médias*, Seuil, Paris,
1980.
- Simion, Eugen, *Timpul trăirii, timpul mărturisirii*, Editura Univers Enciclopedic Gold,
București, 2013.
- Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001.
- Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, Editura Fundația Națională pentru Știință și Artă,
București, 2008.